

Doktori (PhD) értekezés tézisei

PÉCHI SIMON TÖREDÉKES BIBLIAFORDÍTÁSA (1634)

Írta:

KOLTAI KORNÉLIA

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara
Nyelvtudományi Doktori Iskola Magyar Nyelvtörténet Program
Budapest
2004.

I. Az értekezés témája, célkitűzése

Disszertációm tárgya Péchi Simon 1634-ből származó, kéziratban maradt, töredékes bibliafordításának a közlése, filológiai vizsgálata, fordítástechnikai, nyelvtörténeti és stilisztikai szempontú elemzése.

Péchi Simon bibliafordítása nem maradt fenn teljes terjedelmében: a Magyar Országos Levéltár P. 667 / 10. számú jelzetén lévő autográf kézirat a Genesis (Teremtés / Mózes I. könyve) 5. fejezetétől az Exodus (Kivonulás / Mózes II. könyve) 12. fejezetéig tartó fordítást és az ehhez fűződő magyarázatokat (Péchi saját terminusával: „Jedzegetess”-t) tartalmazza. Dán Róbert szerint, aki az 1987-es Péchi-monográfiájában – a szakirodalomban először – Péchi bibliafordításával is behatóan foglalkozott, Péchi feltehetőleg *a teljes Tórát* (Mózes 5. könyvét, a *Pentateuchos*-t) *lefordíthatta és magyarázhatta*, így az eredeti kézirat 1500–2000 oldal lehetett, szemben a jelenlegi 530 oldallal. Dán hipotézisének alátámasztására azonban további levéltári kutatásokra lenne szükség.

Péchi a Genesis fordítását 1634. szeptember 28-án fejezte be – olvashatjuk a Genesis-kommentár végén található feljegyzésében. Ugyanitt a kódex keletkezésének helyszínét is feltünteti: a fordítói és magyarázói tevékenységet Sanelysae-ben, azaz Szentersébeten (Erdély, Székelyföld) végezte. Dán Róbert a kommentárban megjelenő terminusból, valamint Péchi munkatempójából a fordítás kezdetét is rekonstruálta: fordítónk a munkához feltehetőleg 1634 tavaszán látott hozzá.

Péchi bibliafordítása és bibliakommentárja szervesen illeszkedik mind a reformációval megindult nemzeti nyelvű bibliafordításaink és bibliamagyarázataink sorába, mind Péchi zsidó tárgyú, héber nyelvről való fordításai közé. Ennek a két területnek az ötvöződését látjuk kifejeződni abban, hogy a bibliafordítást Péchi *parasákra*, azaz a zsidó liturgiai beosztásnak megfelelő hetiszakaszokra osztotta. A 17. sz. elején nemzeti nyelven olvasni a tórai *parasákat* (Péchi magyar terminusával: „szombati lecké”-ket): nemzetközi viszonylatban is egyedülálló jelenségnek számíthatott.

A disszertáció legfőbb célja Péchi Simon bibliafordításának a „nyilvánosságra hozatala”. A szöveggözléssel egyidejűleg a kódex filológiai bemutatása, Péchi írásjelhasználatainak, illetve helyesírási sajátosságainak a jellemzése és a héber fonémák Péchi-féle átírási módjának a rendszerezése is a dolgozat célkitűzései közt szerepel.

Mivel Péchi bibliafordítása hebraisztikai szempontból is igen fontos kutatási terület, dolgozatomban megpróbálok választ adni arra a kérdésre, hogy a fordítás zsidó-zsidó jellege kimutatható-e a *parasákra* való beosztáson túl is, magából a szövegből? A kézirat átírása mellett tehát a dolgozat második legfontosabb célkitűzése a fordítás vizsgálata. Péchi magyar fordítását – a Genesis 5-től a Genesis 14. fejezetéig terjedő egységet, azaz a teljes fordítás közel egyötödét – az eredeti héber maszorétikus szöveggel vetem össze. Megállapítom, hogy Péchi hol, miben és mennyiben követte az eredeti szöveget: beszélhetünk-e bibliafordításáról úgy, mint a Héber Biblia szó szerinti fordításáról, mely jelenségek tekinthetők fordításában *hebraizmusoknak*, és ezek felelőssé tehető-e a 17. sz. elején meglévő magyar nyelvi normától való eltérésekért. Megvizsgálom, hogy bizonyos héber szintaktikai jelenségeket (például *sztenderd formulákat, alakzatokat*) milyen megfelelőkkel ültetett át, beszélhetünk-e állandósult megfelelésekről, *automatizmusokról* ezek fordításában. Külön is vizsgálom az ún. *forrásnyelvi reáliák* kérdéskörét, azaz: hogy Péchi adekváтан közvetítette-e azokat a zsidó kulturális, illetve a héber nyelvi gondolkodásban jelenlévő tényezőket, amelyek a korabeli magyar (erdélyi, székely) kulturális közegben ismeretlenek voltak, valamint, hogy milyen szempontok alapján dönthetett ezek lefordításában. Ezzel egyidejűleg

kimutatom, hogy melyek azok a pontok, ahol Péchi eltért az eredeti szövegtől: milyen típusúak ezek az eltérések, rendszerbeli, vagy rendszeren kívüli szempontokkal magyarázhatók-e, milyen hatások állhattak a változtatások mögött (tartalmi és formai ekvivalencia szembenállása, *stiláris* indokok, a latin „kényszerítő” hatása – *latinizmus*, normatív szempontok, alkotói fantázia stb.). Péchi fordítási eljárásait – a valamennyi nyelvi szintre és nyelven kívüli tényezőre kiterjedő kontrasztív elemzés után – *statisztikailag* is összesítem. A részletes összehasonlító vizsgálat és a statisztikai kimutatás eredményeiből Péchi héber nyelvtudására és fordítói elveire: bibliafordítói koncepciójára következtetek.

Péchi fordítási eljárásainak a bemutatásával lehetőség nyílik arra, hogy betekintést nyerjünk a magyar bibliafordítások (Ószövetség-fordítások) nyelvezete mögött húzódozó eredeti héber nyelvi kontextusba: a héber nyelv morfológiájába, szintaxisába, a Héber Biblia *narratívumainak* textológiai-stilisztikai sajátosságaiba, a *genealógiák* eredeti héber szerkesztésmódjaiba stb. A dolgozat általános célja tehát, hogy a bibliafordítás nyelve – az ún. *célnyelvi szöveg* – analízisével együtt az eredeti héber nyelvet, illetve a *forrásnyelvi szöveget* is vizsgálat tárgyává tegye.

A kontrasztív nyelvi-stilisztikai elemzéssel remélhetőleg sikerül bebizonyítanom: a magyar bibliafordítás-kutatásokhoz elengedhetetlen az eredeti nyelv ismerete, továbbá: hogy valamely bibliafordításunk nyelvéről, stílusáról csak az eredeti szöveggel való alapos összehasonlítás fényében tudunk általános jellemzőket megállapítani.

A disszertáció célkitűzései közt szerepel Péchi bibliafordításának mint 17. sz. nyelvemlékünknek a bemutatása is. A nyelvtörténeti szempontból releváns lexikai, grammatikai és szintaktikai sajátosságokat döntően a Genesis 5-től a Genesis 14. fejezetéig tartó szövegrész archaikus- és népnyelvi jelenségein ismertetem. A hangtani, szótani, alaktani és szófajtani leírást a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával végzem, amellyel nem titkolt szándékom az, hogy megerősítsem vagy cáfoljam az adott témakörrel kapcsolatos jelenlegi tudományos eredményeket. Mindenekelőtt azonban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a középmagyar kor a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak (történeti nyelvjárástani, történeti szociolingvisztikai, történeti morfematikai, illetve szófajttörténeti kutatásoknak) máig kissé mostohagyermek maradt.

A *célnyelvi szövegre* koncentrálnó stilisztikai elemzéssel Péchi írói-fordítói stílusát vizsgálom (az e céllal vizsgált korpusz: Genesis 22, 1–19). A *funkcionális stilisztika* vizsgálati módszerein alapuló, valamennyi nyelvi szintre kiterjedő stilisztikai elemzés célja az, hogy teljesebb képet kapjunk Péchi nyelvhasználatáról, alkotói tevékenységéről, Péchi bibliafordításának művészi-esztétikai-szépirodalmi értékeiről. Péchi bibliafordításának az alapos stilisztikai feldolgozásával azoknak a stílustörténeti kutatásoknak a számát kívánom gyarapítani, amelyek a középmagyar korszak szövegeiről – és ezen belül is a magyar bibliafordításokról – születtek.

Disszertációm általános célkitűzése tehát, hogy hozzájáruljon a középmagyar kor nyelvemlékeit feldolgozó tudományos tevékenységhez: a magyar nyelvtörténeti kutatásokhoz, a magyar bibliafordítás-kutatásokhoz, valamint, hogy újabb állomást jelentsen a Péchi műveket és a szombatos irodalmat feldolgozó szakirodalomban.

II. A kutatás elméleti háttere

Az erdélyi szombatos mozgalom történetének a megírása, illetve Péchi Simon munkáinak a kutatása, közzététele a 19. sz. végén kezdődött el. A szombatosok vallás-, irodalom- és eszmetörténeti kutatása mind a protestáns keresztény felekezetek (főként

az unitárius felekezett), mind pedig a magyarországi neológ zsidóság részéről izgalmas területnek bizonyult. Az elmélyült, hirtelen fellendülő kutatások jelentős eredményeket hoztak: az 1860-as, 1870-es évektől kezdve folyamatosan jelentek meg kisebb-nagyobb levelek, szövegközlések Péchitől, illetve tanulmányok az életéről, a szombatosok történetéről.

Milecz Szilveszter elsőként, 1863-ban publikálta Péchi egy 1621-ben írott levelét (*Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, 349–57). Szilágyi Sándor több mint egy évtizeddel később Péchinek tizenöt, 1620–21-ben írott levelét adta közre (1878, *Történelmi Tár*, 117–36). Koncz József különféle leveleket, iratokat közölt az 1630-as és 1640-es évekből: Péchi családtagjaihoz írott leveleit (1880, *Keresztény Magvető*, 390–1; 1883, *Keresztény Magvető*, 169–74), birtokairól szóló okiratokat (1883, *Keresztény Magvető*, 41–3), és a Péchit kiváltó okmányt, amely 1638. november 11-én kelt (1883, *Keresztény Magvető*, 309–11). Vass Miklós a 20. sz. elején jelentkezett Péchi 1610-es években íródott leveleinek, hivatalos okmányainak a publikálásával (1904, *Keresztény Magvető*, 274–5; 1905, *Történelmi Tár*, 288–295; 1907, *Történelmi Tár*, 499–505). A cikkek címeit, az egyes levelek, okiratok pontos keletkezési dátumát, tartalmát, címzettjeit stb. részletesen l. Koltai 1999: 27–8.

A levélközlésekkel párhuzamosan kisebb kivonatok is megjelentek Péchi fordításaiból. A bibliafordításból a kódex felfedezője, Koncz József tette közzé a Genesis 9. fejezetét (1880, *Magyar Protestáns Egyházi Iskolai Figyelő*, 347–8), valamint a Genesis 41. fejezetét és a fejezethez tartozó kommentárrészeket (1880, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 368–73). Lövy Ferenc Péchi *Qohelet*-fordításából az 1,13–18 és 2, 1–10 részeket, és az ahhoz kapcsolódó magyarázatokat publikálta (1908, *Magyar Zsidó Szemle*, 286–9; NB: Péchi *Qohelet*-fordítása ismeretlen kódexből származik). Péchi 1620/21-es *Pirqé ávot*-fordításából részleteket Kriza János közölt (1875, *Keresztény Magvető*, 45–9). Péchi Simon máig kéziratban maradt fordításgyűjteményéből (lelőhely: Magyar Országos Levéltár, P. 667 / 10) Szilágyi Sándor és Koncz József mutatott be szemelvényeket (1885, *Figyelő*, 1–7), a kódex utolsó darabjának, az Aser ben Yehiél: *Orhot hayyim* című művének fordításából (Péchinél: *Életnek ösvénye*) egy lapot pedig Koncz József hozott nyilvánosságra (1885, *Keresztény Magvető*, 164–9).

A Péchi Simon életével foglalkozó cikkek, tanulmányok száma is rohamosan nőtt. Kőváry László „Péchi Simon, kancellár” címmel a *Keresztény Magvetőben*, 1871-ben publikálta kutatási eredményeit (*Keresztény Magvető*, 34–48). Koncz József újabb eredményeit 1883-ban, „Egy kis helyreigazítás és felvilágosítás Péchy Simon halála idejét és Péchy Erzsébet első férjét illetőleg” című írásában ismertette (*Keresztény Magvető*, 309–11).

1889-ben Kohn Sámuel már monográfiával jelentkezett, *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira* címmel (Budapest: Athenaeum). Kohn könyvében a 17. sz.-i erdélyi történelmi-politikai állapotokat részletesen tárgyalta, és ebben a történelmi szituációban értelmezte a szombatosok fellépését, működését, ideológiáját. Kohn Péchi munkáit is rendszerezte, és Péchitől addig még nem publikált fordításrészleteket is közölt. A fent említett fordításgyűjteményből például a Péchi által *Fordítások Israel Joseph Alnakawa valláserkölcstani műveiből...* címmel jelzett Yisraél ben Yoszéf Alnaqava: *Menorat ha-maor*-fordításból, valamint az *Életnek ösvénye* című fordításból (Aser ben Yehiél: *Orhot hayyim*) mutatott be szemelvényeket. Kohn Sámuel további érdeme, hogy a szakirodalomban ő volt az első, aki a szombatos nyelvemlékeket – és köztük Péchi kódexeit – magyar nyelvészeti szempontból is vizsgálta. Az „Egy

kiadatlan irodalom föl nem használt magyar nyelvkinccsei” című tanulmányában (1888, *Magyar Nyelvőr*, 567–73) kiváló válogatását olvashatjuk a kéziratokban előforduló „ritkaságoknak”, „szokatlan alakoknak” és „sajátságos használatoknak”.

Lóvy Ferenc „Egy vallásalapító erdélyi főúr” című tanulmányával újabb lendületet adott a szombatosok történetét és Péchi Simon életét, munkásságát feltáró kutatásoknak (1906, *Az Erdélyi Múzeum Egyesület 1. Vándorgyűlésének Emlékkönyve*, 57–69).

A 20. sz. elején megszülettek az első jelentős Péchi-kiadások is: 1913-ban Szilády Áron Péchi zsoltárfordítását tette közzé (*Péchi Simon Psalteriuma*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia), Guttman Mihály és Harmos Sándor pedig Péchi imakönyvfordítását adta ki (1914, *Péchi Simon szombatos imádságos könyve*, IMIT kiadványai 39; Budapest: IMIT).

Nyilván a tragikus történelmi körülmények miatt hosszú, több mint fél évszázados szünet következett ezután. A Péchi-kutatás következő állomása 1914 után így csak 1970: a *Régi magyar költők tára. XVII. század. 5. kötetének megjelenési éve*, amelyben a *Szombatos énekek* közt találkozhatunk ismét nyomtatásban Péchi alkotásaival (kritikai kiadás, szerkesztette: Varjas Béla, jegyzetek: Scheiber Sándor; Budapest: Akadémiai Kiadó, 239–56 és 534–41). Közülük három ének a *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, I: Késő-renaisszánsz, manierizmus és kora-barokk* című kötetben is megtalálható (Kovács Sándor Iván szerk. 1998, Budapest: Osiris).

A jeles magyar hebraista, Dán Róbert a reformáció, az unitárius felekezet és a magyarországi héber nyelvhasználat, a magyarországi héber nyelvi kultúra kutatása felől jutott el a szombatosok és Péchi Simon munkásságának a kutatásáig. 1987-ben kiadott könyve (*Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Humanizmus és reformáció 13; Budapest: Akadémiai Kiadó) minden addigi kutatási eredmény összegzését jelentette. Dán legfrissebb eredményei Péchi kéziratos munkáinak filológiai vizsgálataiban, Péchi rabbinikus ismereteinek és héber nyelvtudásának a megállapításában, valamint a fordításaihoz felhasznált forrásoknak a rekonstrukciójában határozhatók meg. Nem véletlen, hogy amikor 1997-ben Komoróczy Géza (ELTE, Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék; MTA Judaisztikai Kutatócsoport) és Balázs Mihály (JATE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék) irányításával hozzáálltam Péchi 1621-es *Pirqé ávot* fordításának az átírásához, illetve Péchi kiadatlan rabbinikus fordításainak a vizsgálatához, legnagyobb mértékben Dán Róbert 1987-es eredményeire támaszkodtam.

Mindeközben Erdélyben is elkezdődött a szombatosok történetének monografikus leírása. Kovács András személyes hangvételű „tudósításokat”, „szubjektív krónikákat” közölt a székely szombatosokról. A *Vallomás a székely szombatosok perében* (1981, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó), az *Útfélen fejfá* (1995, Bukarest – Budapest: Kriterion – Balassi) és *Az erdélyi szombatoság nyomában* (1999, Csíkszereda: Pallas-Akadémia) című szociografikus könyveiben nagy terjedelemben, részletesen tárgyalta a szombatosok újkori történetét is, a 19–20. sz.-i eseményeket. A szombatosok újkori történetének átfogó bemutatása jellemzi Szávai Géza *Székely Jeruzsálem* című munkáját is (2000). Szávai szintén személyes indíttatásra kezdett az erdélyi szombatoság kutatásához.

III. A disszertáció felépítése

A disszertáció tizenegy fejezetből áll.

Az **első fejezetben** a dolgozat általános bemutatása mellett (a dolgozat tárgya, célkitűzései, jelentősége, időszerűsége stb. részletezése után) az ELTE Assziriológiai és

Hebraisztikai Tanszékén, illetve az MTA Judaisztikai Kutatócsoportjában megindult Péchi-kutatás célkitűzéseit is ismertetem. Mivel a dolgozatban vizsgálódásaim során egymástól igen távol eső szakterületeket érintek, a felhasznált szakirodalmat e bevezető fejezetben az egyes fejezetekre lebontva, külön is feltüntetem, valamint itt adom meg azt a szisztémát, amelyet a héber fonémák latin betűs átírásában az egész dolgozatban egységesen követek.

A **második fejezetben** az erdélyi szombatosság kialakulásának a történetét mutatom be röviden, Péchi Simon ideológiai-irodalmi-fordítói munkásságának a középpontba állításával. A fejezetben a szombatosok történetéhez, Péchi biográfiájához és irodalmi tevékenységének a megállapításához felhasználok a vonatkozó szakirodalmat.

A **harmadik fejezetben** rátérek Péchi 1634-es bibliafordítására. A kódex bemutatásáról szóló alfejezetben a kódex filológiai sajátosságai között (mérete, rongálódások stb.) részletesen kifejtem Dán Róbert hipotézisét az eredeti fordítás és kommentár – kézirat – terjedelméről is. A kódex szerzőségének kérdését, nevezetesen, hogy a kézirat Péchi Simon saját kezű munkája, a szakirodalom álláspontjára hivatkozva magam is alátámasztom: egyrészt a kommentárban szereplő héber / arámi szavak pontos, helyes lejegyzésével, tehát a kódex írójának hébertudásával érvelek Péchi szerzősége mellett, másrészt a fordításban szereplő javítások típusával bizonyítom, amelyek a fordítás aktív folyamatáról tanúskodnak.

A fejezet következő részében Péchi munkájának a felépítésével foglalkozom. Itt – többek közt – a bibliai fejezetek és a hozzá tartozó magyarázatok elhelyezkedését, terjedelmét, a kézírás-„különbség” hierarchikus vonatkozásait és a későbbi kiegészítésekre utaló megoldások formáit tárgyalom.

Mivel Péchi forráshasználatának és forrásainak kérdése kiemelt területe a hebraisztikai vizsgálódásoknak, külön alfejezetben mutatom be Péchi hivatkozási módszereit, a felhasznált szövegek műfaji megoszlását, valamint a forrásokkal kapcsolatos egyéb tudnivalókat. Az azonosított források megnevezése mellett feltüntetem a máig azonosítatlan forrásokat is, és ezzel egyidejűleg felhívom a figyelmet a források rekonstrukciós vizsgálataira. Péchi forráshasználatából rabbinikus ismereteire, műveltségének és bibliakommentárjának jellegére következtek. Péchi forrásainak a megjelölésében, illetve az eredeti műveknek, kommentároknak a Péchi rendelkezésére álló kiadásait, könyvészeti adatait illetően Dán Róbert mélyreható kutatásának eredményeiből indulok ki.

A kézirat írásjelhasználatának és helyesírási jellemzőinek az összefoglalását a Genesis 5-től a 14. fejezetig terjedő rész sajátosságai alapján végzem el. Péchi írásjeleivel kapcsolatos megállapításaimat folyamatosan összevetem Keszler Borbála kutatási eredményeivel, aki történeti rendszerezésében Péchi korszakára, és azon belül is a 17. sz.-i kéziratokra vonatkozóan is értékes adatokat és eredményeket közölt (1995, *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig*; és 2004, *Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története*).

Péchi helyesírásának vizsgálatában fontos kérdésnek bizonyul, hogy az ún. protestáns vagy az ún. katolikus helyesíráshoz tudjuk-e besorolni. Péchi hangjelölését így összehasonlítom mind a protestáns, mind pedig a katolikus helyesírás hangjelöléseivel, amelyhez a különböző helyesírás-történetek megfelelő fejezeteit használok fel segítségül. Az egyes fonémák Péchi-féle jelölését részletesen bemutatom, és ennek értelmében megállapítom, hogy Péchi hangjelölésében sem az ún. protestáns, sem az ún. katolikus helyesírás nem tükröződik teljes egészében, sőt, Péchi bizonyos hangok jelölésében régebbi, a kancelláriai, illetve a középkori kódexek helyesírásának gyakorlatát követi.

A fejezetben végül saját átírást ismertetem. Választásomat, a „mérésékeltlen betűhív” átírási módot hosszasan indokolom, hivatkozván a megcélzott olvasói, kutatói réteg és a szöveggözléssel teljesítendő feladat összetettségére, és nem utolsósorban arra, hogy mivel Péchi bibliafordításának a közlése második állomása a Péchi-kéziratait közlő kutatói munkánk, az átírás tekintetében is érvényesítenem kell az egységes szempontokat. Péchi hangjelöléseinek általam használt megfeleltetéseit – átírásait – táblázat formájában rendszerezem.

A disszertációban ezután – a **negyedik fejezetben** – következik maga az átírás, Péchi töredékes bibliafordításának a közlése (Genesis 5–Exodus 12).

Az **ötödik fejezetben** Péchinek a Genesis 5-től a Genesis 14. fejezetéig terjedő fordítását, illetve fordítói tevékenységét elemzem, azaz Péchi szövegét (az ún. *célnyelvi szöveget*) az eredeti héber szöveggel (az ún. *forrásnyelvi szöveggel*) hasonlítom össze. Mivel a 10 fejezet a fennmaradt fordításnak (57 fejezet) csaknem egyötöde, ennek beható vizsgálata elégséges ahhoz, hogy a szöveg teljes terjedelmére nézve általános elveket állapítsunk meg.

A vizsgálati módszerek és a fordítás tevékenységét leíró fogalmi apparátus tekintetében a modern fordításelmélet, illetve fordítástudomány által használt terminuskészletre és vizsgálati metódusokra támaszkodom. A fordításelmélet, illetve fordítástudomány történetének, kutatási tárgyának, módszereinek, eredményeinek megismerésében Klaudy Kinga *A fordítás elmélete és gyakorlata* című alapvetése jelentett nélkülözhetetlen segítséget (1994).

A fordításelmélet terminológiájának megfelelően az elemzésben a célnyelvi szöveg (a fordítás folyamatának végeredménye, rövidítve CNySz) és a forrásnyelvi szöveg (FNySz) minden egyes bibliai versét összevetem, mondatról mondatra, szóról szóra (és a lexikai szintnél kisebb összetevőkre is lebontva, ha kell), valamint a konkrét lexikai-grammatikai választások mérlegelésén túlmenően kontrasztív stílus- és szövegelemzéssel a fordítási szituációban részt vevő összes nyelven kívüli tényezőt is vizsgálat tárgyává teszem. Ez az alábbi fogalmakat, jelenségeket foglalja magában: a forrásnyelvi adó (FNyA), a célnyelvi vevő (CNyV), a fordító, jelen esetben Péchi Simon személye, aki egy személyben forrásnyelvi vevő és célnyelvi adó (FNyV és CNyA), a forrásnyelvi (történelmi, társadalmi, kulturális stb.) kontextus (FNyK) és a célnyelvi (történelmi, kulturális stb.) kontextus (CNyK). A forrásnyelvi szöveghez az Elliger, Karl és Rudolph, Wilhelm által szerkesztett Héber Biblia stuttgarti kritikái kiadását használom (1967–77, *Biblia Hebraica Stuttgartensia*).

A célnyelvi szöveg nyelvi és nyelven kívüli jelenségeit a fordítási *átváltási műveletek* módja, jellege szerint: a *lexikai és grammatikai átváltások* típusai mentén csoportosítom. Az adott célnyelvi szövegegységet (NB: mai helyesírással, hiszen a „betűhív” átírásnak itt nincs funkciója és zavaró is volna) a forrásnyelvi megfelelőjével (az általam lefordított és az eredeti héber nyelvű változattal) együtt közlöm. A két szövegadat azonosítását a megfelelő térbeli elhelyezéssel igyekszem szemléletessé tenni. Az összehasonlító elemzést minden jelenség, minden (egymásnak megfeleltetett) célnyelvi és forrásnyelvi szövegrészlet esetében elvégzem.

A vizsgálat során a héber nyelvvel, illetve az egyes héber nyelvi jelenségekkel kapcsolatos észrevételeimet, meglátásaimat is lejegyzem. A Péchi fordítási megoldásaihoz nélkülözhetetlen héber nyelvi tudnivalókat a főszövegben fejtem ki, az érdekes, fontos, de Péchi fordításának megértése (illetve a disszertáció) szempontjából kevésbé lényeges héber nyelvi vonatkozásokat a végjegyzetben tárgyalom.

A **hatodik fejezetben** a vizsgálati eredmények (a konkrét fordításra vonatkozó adatok) statisztikai összesítéséből, valamint a részletes elemzés konklúzióiból a fordítás és Péchi fordítói tevékenységének általános alapelveit, törvényszerűségeit, elméleti

szintézisét állítom fel. A fordítás során használt *átváltási eljárásokat* tehát rendszerezem, megnevezem, tipizálom és értelmezem, azaz megpróbálom választ adni arra, hogy milyen (nyelvi-rendszerbeli vagy nyelven kívüli, például *stilisztikai, interpretatív, textológiai, pragmatikai*) okokkal magyarázható előfordulási gyakoriságuk, fakultatív vagy kötelező műveleteknek tekinthetők-e az adott kontextusban, milyen hatást váltanak ki stb. Külön is vizsgálom, hogy az adott eljárások választásában Péchit mennyire befolyásolják a kor általános nyelvhasználati szokásai és a korabeli írott nyelvi normák, illetve, hogy konkrétan mikor beszélhetünk Péchi egyéni szövegértelmező vagy stiliszta attitűdjének a megnyilvánulásairól. Egyik legfontosabb feladatom azonban annak a hipotézisnek az alátámasztása, amelyet az összehasonlító vizsgálat kezdetén a Biblia *presztizséből* kiindulva állítottam fel: nevezetesen, hogy Péchi az eredeti tartalom lehető legpontosabb átültetését tekinti feladatának, és ezért nem változtat lényegesen a héber bibliai szövegen. Nem változtat annyit, mint amennyi például a *Pirqé ávot* magyarra való átültetésében kimutatható. Péchi hébertudását a fordítás során elkövetett hibákkal összefüggésben definiálom.

Péchi átírási rendszerét (mind a fonémaállomány, mind pedig a tulajdonnevek tekintetében) a Genesis 10. fejezetének fordításában szereplő földrajzi- és személynevek alapján foglalom össze. Az átírási sajátosságok részletes bemutatása után ezúttal is Péchi *szefárd kiejtése* mellett érvelek.

A következő fejezetekben csak Péchi szövegét vizsgálom. A **hetedik fejezetben** a magyar nyelvtörténeti szempontból releváns hangtani, szótani, alaktani és szófajtani sajátosságokat tekintem át, a Genesis 5-től a Genesis 14. fejezetéig terjedő korpusz alapján. Az elsősorban archaikusnak, illetve népnyelvinek tekinthető jelenségeket a megfelelő szakirodalom felhasználásával foglalom össze. A fejezet végén külön táblázatban emelem ki Péchi sajátos lexéma-megfeleltetéseit.

A **nyolcadik fejezetben** Péchi szövegét *stilisztikai* szempontból elemzem, a *funkcionális stilisztika* vizsgálati módszereivel. A *funkcionális stilisztika* alapján álló *komplex stíluselemzéshez* az alapvető szakirodalmi forrást Szathmári István *A magyar stilisztika útja* című munkája (1967) és a Szathmári István által szerkesztett *Stilisztika és gyakorlat* című tanulmánykötet (1998) jelenti.

A két célnyelvi szövegre koncentrálok elemzésemet azért tárgyalom külön fejezetben, mert mind a vizsgálati szempontrendszer, mind pedig a vizsgált források tekintetében eltérnek egymástól. Stilisztikai elemzésben Péchi szövegét a mai helyesírás szerint idézem, a betűhív átírás jelen esetben is zavaró volna (mint az összehasonlító vizsgálat esetén). Megőrzöm azonban azokat a nyelvjárási, archaikus hangtani-grammatikai stb. jelenségeket, amelyek stílusértékkel bírnak, stíluseszközzé válnak a szövegben.

Elsőként, az általános szövegtani sajátosságokat bemutató alfejezetben a *situációs kontextus* fogalmát definiálom, majd meghatározom Ábrahám áldozatának, illetve ahogy a zsidó hagyományban nevezik: Izsák megkötözésének (*Aqédat Yichaq*) a *situációs kontextusát*. A részletes szövegstilisztikai elemzésben a *stíluskohézió* és a *globális kohézió* fogalma mentén vizsgálom Péchi szövegét. A sokösszetevős formai feltárást az egyes nyelvi szinteken keresztül végzem: a *hangok* és a *zeneiség* síkján a szövegben előforduló *alliterációkat* és *hangszimbolikát* emelem ki, a *szó-és kifejezőkészség* szintjén a *biblikus* fogalmakat, az *archaizmusokat* és a *globális kohézióért* felelős helyettesítő szavakat, az ún. *proformákat* gyűjtöm össze, az *alak- és mondattan* körében az *igeragozás*, az *igeidő-* és *igemódszerek*, illetve a *mondatszerkezeti* sajátosságok szerepét vizsgálom.

Külön alfejezet keretében értekezem az *intertextualitásról*. Az *intertextualitás* általános jellemzőinek bemutatása után a Genesis 22, 1–19-ben található

intertextualitást vizsgálom és megállapítom, hogy a szövegben a *vendégszövegek*, azaz a beemelt szövegrészek, idézetek mint a drámai helyzet megoldásának technikai módja, mint magyarázó eljárás és mint a *situációs kontextusban* fennálló ellentmondás feloldásának eszközei jelennek meg.

A *stilisztikai* szempontú elemzésemben az *alakzatok* megjelenési formáit és szövegszervező funkcióját is vizsgálom. Elsőként a *paralelizmust*: a *szerkezeti párhuzamosságot*, a *gondolatritmusokat* és az *ismétléseket*, majd az *ellentéteket*: a szövegszintű *ellentételezést* és a konkrét szituációra érvényes *szembeállító ellentéteket*. A részletekbe menő vizsgálódás mellett a szövegben megjelenő *alakzatokat* – az átláthatóság kedvéért – ábrákon szemléltetem. Az ábrák bizonyítékul szolgálnak a részletes vizsgálatban kimutatott megállapításokhoz is.

A **kilencedik fejezetben**, a **Függelékben** a *lexikai és grammatikai átváltási műveletek* százalékos eloszlását összesítem – diagram formájában. A statisztikai kimutatás az összehasonlító elemzés eredményeit szemlélteti.

A **tizedik fejezetben** a disszertáció főszövegébe nem illeszkedő, de az értekezés szempontjából is lényeges meglátások, jegyzetek találhatóak (**Végjegyzetek**), az utolsó, **tizenegyedik fejezet a Bibliográfia**.

IV. A disszertáció főbb megállapításai, eredményei

1. A fordítás (CNySz) és az eredeti héber szöveg (FNySz) összevetéséből származó eredmények a fordításelmélet, illetve a fordítástudomány területén

Péchi bibliafordításának és az eredeti héber szövegnek a kontrasztív vizsgálatával a modern fordításelmélet, illetve fordítástudomány terminuskészletét és vizsgálati módszereit héber-magyar összefüggésben alkalmazom – tudomásom szerint elsőként –, így munkám újabb adatokkal, tanulságokkal, eredményekkel szolgálhat a fordítástudomány, és azon belül is a bibliafordítás–tudomány, a magyar bibliafordítások tudománytörténete stb. területén.

2. Az összehasonlító vizsgálatból nyert megállapítások: Péchi bibliafordítói koncepciója

A Péchi bibliafordításában rekonstruált három leggyakoribb fordítási eljárás (*grammatikai csere, grammatikai betoldás, jelentés betoldása*), illetve valamennyi fordítási eljárás alapos elemzése után arra a következtetésre juthatunk, hogy Péchi fordítása igazolja a Biblia fordításával kapcsolatos elvárásainkat. Bár elég sok átváltási műveletet (azaz változtatást) találunk Péchi szövegében (talán többet is, mint azt előzőleg feltételeztük), mégis ezek a formai beavatkozások messze elmaradnak a *Pirqé ávot*-fordításban fellelhető eltérésektől (az egyes műveletek, például a *betoldások* terjedelmét és minőségét tekintve egyaránt). Péchi sokkal kevésbé kezeli szabadon a Biblia szövegét, mint a moráliagyűjtemény (*Pirqé ávot*) szövegét, tiszteletben tartja a Biblia *presztizsét*. Péchi egyik legfőbb fordítói elve tehát a *tartalom* minél világosabb *közvetítése*. Az ún. *reáliák* kérdését vizsgálva pedig azt a megállapítást tehetjük, hogy a *tanítás*, az ismeretterjesztő magyarázatok: a forrásnyelvi kulturális-nyelvi ismeretek átadása szintén Péchi egyik legfontosabb fordítói elveként jelenik meg.

3. Az összehasonlító vizsgálatból nyert megállapítások: Péchi hébertudása

Az apróbb figyelmen kívül hagyásokról, véletlen kihagyásokról eltekintve egyetlen olyan eset van, amikor Péchi figyelmen kívül hagyja, nem pontosan ülteti át a héber speciális szerkesztésmódot – az ún. *fokozatosság* kifejezésében. Ezt típushibának minősítem,

hiszen a megfeleltetés minden egyes alkalommal pontatlan a célnyelvi szövegben. A tartalomban azonban ez sem okoz valódi változást. Péchi tehát a Biblia lefordításában is kiváló héber nyelvtudásáról ad számot.

4. A magyar nyelvtörténeti szempontú elemzés eredményei

A Péchi bibliafordításában archaikusnak, illetve népnyelvinek tekinthető jelenségek összegyűjtése a középmagyar korra, Erdélyre, a bibliai fordításirodalomra nézve jelenthet újabb adatokat. A lexémák lajstroma Péchi-szótárként is funkcionál, ezért a szavakat ABC-rendben tüntetem fel. Péchi sajátos lexéma-megfeleltetéseit külön táblázatban foglalom össze, amely elsősorban a hebraisztikai kutatások számára bír információs értékkel, de sokat elárul Péchi bevett fordítási szokásairól, illetve egy 17. sz.-i magyar bibliafordításunk szókészletének eredeti, héber háttéréről (*komparatiztika*) is.

5. A stilisztikai analízis konklúziói: Péchi fordítói, írói stílusa

A Genesis 22, 1–19 mélyreható *stilisztikai* vizsgálata összességében arról tanúskodik, hogy bár a fordítás bizonyos szempontból leszűkíti az alkotói mozgásteret, Péchi mégis megtalálja a „kikapukat”. Felismeri, és tudatosan „kihasználja” az egyes hangtani, grammatikai, szintaktikai jegyek stílusértékét. Kiváló kompozíciós készséggel alkalmazza a magyar hangkészlet-, a magyar igemód- és igeidőrendszer gazdagságából, a magyar szórend, a magyar kötőszók variációs lehetőségeiből származó „előnyöket”. A stiláris változatosság mellett azonban ügyel arra is, hogy bibliafordításának stílusa szervesen illeszkedjék a korabeli írott szövegek és esetlegesen a korabeli magyar bibliafordítások stiláris közegébe, az ún. *stíluskohézióba*. Péchi bibliafordítása mégsem tekinthető olyan munkának, amely egy szűk „értelmiségi” elitnek szól – nyelvjárásának természetessége, az *i-ző*, *ö-ző* székely dialektus megőrzése és az erdélyi tájszavak használata tanúskodik erről. A szépirodalmi és költői kifejező eszközök: az intertextualitás, a rím, a szóképek, az alakzatok a szöveget egészét jellemzik, és művészi értékkel ruházzák fel. Az alakzatok (a párhuzamos szerkezetek, a gondolatritmusok, az ismétlések, az ellentételezés, valamint az ellentét) gyakoriságuk és megjelenési formájuk okán a szöveg szerkezeti felépítéséért, a szövegkompozícióért is felelősek. Péchi valamennyi stíluseszköz, stiláris lehetőség „kiaknázásával” a szöveg tartalmi mondanivalóját erősíti: a megkülönböztetett *presztizsű* szöveg *szituációs kontextusban* betöltött szerepét, funkcióját emeli ki.

Péchi bibliafordításának poétikai-esztétikai értéke, ugyanakkor az erdélyi nyelvhasználat élvezetessé teszi és „emberközelbe” hozza a Héber Biblia szövegét. Péchi bibliafordítása ezért – bár nincsenek konkrét adataink róla – nagy népszerűségnek örvendhetett a megcélzott olvasói réteg, az erdélyi egyszerű emberek körében. Ezt a feltételezést támasztja alá Péchi pragmatikai célkitűzése is, amely a bibliafordítás létrehozását eleve (és folyamatában) meghatározta: az Ószövetség népszerűsítése és a jó értelemben vett propaganda, a szombatos hívek toborzására.

6. A disszertációban közzétett (átírt) kézirat: Péchi Simon, *Bibliafordítás (Genesis 5–Exodus 12)*

Péchi bibliafordítása nagy nyilvánosság elé nem kerülhetett, hiszen a szombatosokat üldözték, műveik kéziratos formában terjedtek. A Magyar Országos Levéltár P. 667 / 10 jelzetű kódexe mind a mai napig nem jelent meg kiadásban, így teljesen ismeretlen a magyar közvélemény előtt. Remélhetőleg azonban ez a dolgozat is hozzájárul ahhoz, hogy mihamarabb megjelenhessen, – hogy végre a „nagy nyilvánosság” számára is hozzáférhető legyen egy olyan 17. sz.-i bibliafordításunk

(még ha csak töredékes formában is), amely a héber eredeti szöveg iránti elkötelezettsége, valamint a költői, archaikus és mégis természetes stílusa okán jelentős irodalmi értékkel bír.

V. Az értekezés témakörében tartott előadások és megjelent publikációk

Péchi Simon és az erdélyi szombatosok

Előadás, elhangzott a UJS Maimonides kör felkérésére (Bálint Zsidó Közösségi Ház, Budapest, 1999. dec. 3.)

A Biblia nyelvi öröksége – Károli Gáspár és Péchi Simon bibliafordítása alapján

Előadás, elhangzott az ELTE-BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport és a Magyar Nyelvtudomány Doktori Iskola által közösen rendezett PhD-hallgatók Szakmai Konferenciája keretében (Budapest, 2000 nov.)

Péchi Simon bibliafordításának stilisztikai elemzése – egy kiválasztott szövegrészlet alapján

Előadás, elhangzott a Hebraisztikai szak fennállásának 15. évfordulójára rendezett tudományos konferencián (ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék, Budapest, 2003. okt. 15.)

Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai: Az Atyák mondásai – Pirgé ávot fordítása, A marosvásárhelyi kéziratból kiadta, kísérő tanulmányokkal és magyarázatokkal ellátta Koltai Kornélia. Hungaria Judaica 11, Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 1999